

אבו בקר, ח' (2008). צעירים כפופים בדור הזקוף: המפגש החברתי-נפשי עם התברה הישראלית. בתוך א' רכס וא' רודניצקי (עורכים), נוער ערבי בישראל: בין סיכוי לסיכון (עמ' 31-38). תל-אביב: אוניברסיטת תל-אביב.

צעירים כפופים בדור הזקוף: המפגש החברתי-נפשי עם החברה הישראלית

ח'אולה אבו בקר

מאז ומעולם היה קיים פער בין התנהגותם של המנהיגים הפלסטינים בישראל, אשר תמיד הפגינו זקיפות קומה מול מוסדותיה של מדינת ישראל, ובין התנהגותן של קבוצות מסוימות באוכלוסייה הערבית. בספר שנכתב עם דני רבינוביץ' הגדרנו שלושה דורות של מנהיגים: דור השורדים, דור השחוקים והדור הזקוף. הספר מדבר בעיקר על התמודדותה של המנהיגות הפלסטינית עם המנהיגות הישראלית-יהודית, על התפתחותה הדינמית במקביל להתפתחות מדינת ישראל, וליחסה של המדינה כלפי האוכלוסייה הפלסטינית החיה בתוכה.

התמודדותה של המנהיגות הפלסטינית לבשה מאפיינים שונים בהתאם לתקופה. הדור הצעיר כיום מפתח דינמיקה שונה של התמודדות עם המדינה לעומת הדור הראשון והדור השני של המנהיגים. להלן אאפיין את "ציבור הכפופים" שכתוך "הדור הזקוף"; אף שהדור הזקוף נותר בזקיפותו ולא התכופף, יש בקרב פלח של ציבור כפוף.

אפתח בתיאור אירוע מסוים שהייתי עדה לו באקראי: לקראת יום העצמאות אשתקד, בשעת בוקר מוקדמת, טייל צעיר ערבי – כנראה תושב אחד הכפרים – בטיילת של עכו. הטיילת עדיין הייתה ריקה מאנשים. הצעיר הבחין בדגלי ישראל שהתנוססו על מוטות ברזל שהותקנו לרגל יום העצמאות. הוא ניסה לתפוס את אחד הדגלים אולם נכשל, ולכן הוא נתלה על מוט הברזל וכופף אותו לקרקע, תלש מעליו את הדגל והתחיל לקרוע אותו. הוא מיהר לאסוף את כל הקרעים וירד לחוף, טמן אותם בחול, וכאשר היה בטוח שקרעי הדגל נעלמו מן העין, החל הצעיר לסקול את המקום באבנים.

חשבתי שהצעיר היה בר-מזל שאיש מאנשי תחנת המשטרה – השוכנת בדיוק מול המקום שבו עשה את אשר עשה – לא הבחין במעשהו. לא הייתה בהתנהגותו של הצעיר האלמוני התקוממות או אינתיפאדה או גבורה; זו הייתה פעולה אשר הצביעה על התפרצות רגעית של כעס, של רוגז ושל נקמה על אשר מסמל הדגל בעבורו ובעבור חבריו – ציבור של צעירים כעוסים ורגוזים.

1 דני רבינוביץ' וח'אולה אבו בקר, הדור הזקוף, ירושלים: כתר, 2002.

הפגינו יכולת של שבירת ערכים ומוסכמות וחזרו לכפר. כיום הכפר מהווה בית מלון לגברים ערבים המועסקים מחוץ לכפר. אביו של ראמי היה בן 47, פועל בעל רגשות אמביוולנטיים, מכיוון שהיו לו חמישה בנים ושתי בנות. הוא היה בן לדור שני של "פליטים פנימיים", חסר אדמות ורכוש, בעצמו נטש את ספסל הלימודים בגיל 13 לאחר שסיים את לימודיו בכיתה ז'. אביו של ראמי היה טרוד מאוד מאחר שהיה חרד לסיפוק הצרכים העתידיים של חמשת בניו הזכרים; היה עליו לבנות להם בתים ולערוך להם טקסי נישואים.

ראמי, ואחריו שניים מאחיו, החלו לעבוד בהדחת כלים במסעדות בעיר יהודית בסביבה. כל אחד מהם סיים כיתה ט'. הם עבדו במשך 10 שעות ביום, שישה ימים בשבוע, וכל אחד השתכר פחות מ-4,000 שקל. האב העניק לכל אחד 500 שקלים בחודש כדמי כיס וחסך את משכורותיהם כדי לבנות להם בתים. כאמור, זו הייתה הדרך היחידה שבה היה יכול לסייע לבניו, דור שלישי של פליטים פנימיים ועניים, לבנות את עתידם.

ראמי, אחיו וחבריו אינם היחידים החיים במצוקה מעין זו. מודעות "דרושים" בעיתונות הערבית או היהודית מציעות להם בדרך כלל משרות של פועלי בניין או של מריחי כלים במסעדות. הנתונים בלוח מס' 1 מלמדים על ההבדלים בין היהודים ובין הערבים בכל הקשור למשלח יד.

לוח מס' 1: משלח יד לפי עדה, לאום ומגדר, 2005 (באחוזים)

ערבים בני כל הדתות		יהודים, האב יליד ישראל		משלח יד / לאום ומגדר
נשים	גברים	נשים	גברים	
32.4	14.9	42.0	42.6	בעלי מקצועות חופשיים, בעלי מקצועות אקדמאים, בעלי מקצועות טכניים, מנהלים
41.5	17.8	53.7	32.2	פקידים, סוכנים, עובדי מכירות ושירותים
25.3	67.3	4.0	25.3	עובדים בלתי מקצועיים בחקלאות, בתעשייה ובבנייה
100	100	100	100	סך הכול

מקור: <http://www.adva.org/UserFiles/File/laborforcebygroupandgender 2005.pdf>

הנתונים מראים בין השאר כי באוכלוסייה הערבית רוב הנשים הן פקידות ורוב הגברים הם פועלים. באוכלוסייה היהודית שיעור הגברים שעיסוקם בלתי מקצועי הוא 25.3 אחוזים לעומת 67.3 אחוזים בקרב הערבים; שיעור בעלי המקצועות החופשיים והאקדמאים בקרב הגברים

הדור הצעיר מביע את התנגדותו לממסד הישראלי באמצעות סדרה של פעילויות מאורגנות. למשל, סביב יום ה"נפכה" / יום העצמאות של ישראל, קיימות פעילויות פוליטיות וחברתיות שמארגנות כל המפלגות הערביות והתנועות הפוליטיות. עיון בעיתונות הערבית מגלה את כל ההזמנות לפעילויות מעין אלה, הן מטעם התנועה האסלאמית והן מטעם מפלגת בל"ד. הפעילויות נערכות הן במישור המקומי והן במישור הארצי, והן מונות הרצאות, ימי עיון, כנסים מדעיים, ביקורים בכפרים ההרוסים שהיו קיימים לפני 1948 ועוד.

לדעתי, רוב בני התרבות הערבית חווים כפייה, הן כפייה פנימית והן כפייה חיצונית. שני גורמים בחברה הערבית יוצרים כפייה פנימית: הסמכות הפטריארכאלית והמשפחה הקולקטיביסטית. במשפחות קולקטיביסטיות הפרט קיים כדי לתמוך בקולקטיב, אבל גם הקולקטיב קיים כדי לתמוך בפרט. כמעט שלושה רבעים מהחברות בעולם הן קולקטיביסטיות. הכפייה החיצונית באה לידי ביטוי באפליה מצד הממסד, אפליה על רקע לאומי, על רקע דתי, על רקע מפלגתי ועל רקע אתני. בין שני סוגי הכפייה, הפנימית והחיצונית, מתנהל שיתוף פעולה הדוק למדי.

המפלגות במדינת ישראל השתמשו במבנה המסורתי של המשפחה הערבית כדי לרכוש שליטה פוליטית על המיעוט הלאומי. למשל, המדיניות הממוסדת של אפליה במשך 60 שנה גרמה לכך שבני החברה הערבית חווים עוני וחוסר השכלה ונתקלים בקשיים בבואם לבקש משכנתאות. מצד אחד, האינדיבידואל איננו יכול להתקיים כאינדיבידואל בתוך כפר ערבי עני והוא זקוק לתמיכה של אחים, של דודים ושל הכפר. כך נוצרת רה-קונסטרוקציה של המבנה החמולתי: כך, שני הצדדים, הן המדינה והן החברה הערבית, עוזרים זה לזה לכפות את עצמם זה על זה ולכופף את האדם הפלסטיני העני.

מדיניות הרווחה של מדינת ישראל מונחת למעשה על פי ההשקפה שיש להעסיק את האדם בצורכי הקיום הבסיסיים ביותר המאפשרים לו לשרוד, וזאת בשל החשש שכאשר האדם יהיה שבע הוא יזקוף את קומתו ויתחיל להתייחס אל המדינה כאל שוות-ערך לו. המדיניות של הממסד גורסת אפוא שיש לכופף את האוכלוסייה, ובכל פעם אמצעי התקשורת מופתעים כביכול לנוכח פרסומי השנתון הסטטיסטי, המגלים חדשות ישנות: 55 אחוזים מבני האוכלוסייה הערבית חיים מתחת לקו העוני, וכך גם 65 אחוזים מן הילדים הערבים.

המקרה שלהלן מדגים את הדברים: ראמי היה בן 23 כאשר התוודעתי אליו לראשונה במסגרת הטיפול בו. ראמי סבל מגמגום ולא הצליח ליצור קשר עם שום צעירה ערבית. הוא נהג לנסוע בכל סוף-שבוע לבילוי של חצי שעה עם נערות ליווי באזור הצ'ק-פוסט, קנה בירה ושתה עם חבריו. כל בני החבורה, שמונה-תשעה צעירים בני 20-25, נהגו לקיים "ריטואל" שבועי זה בכל יום שישי בערב. הם לא העזו להיכנס לפאבים באזור שמא תפתח מריבה ביניהם ובין צעירים יהודים. הם ישבו במכוניות בחורשות שמסביב ליישובים ערביים, שתו, הרעישו,

בתי ספר ערביים אינם מדווחים על נשירה סמויה משום שהם רוצים להשאיר את שמות הנושרים כרשומים במוסד: ככל שרשומים תלמידים רבים יותר במוסד כך גדל התשלום המתקבל ממשרד החינוך. עם זאת, גם אם ידווחו בתי הספר על נושרים, אין מקיימים מעקב אחר תלמידים אלה ואין מטפלים בהם משום שאין תקציב להעסיק כוח אדם מקצועי שיופקר על ייעוץ ועל טיפול פסיכולוגי ואין תקציב להעסקת קציני ביקור סדיר וכדומה.² לוח מס' 4 להלן מלמד כי שיעור הנשירה בקרב תלמידים ערבים כפול משיעורו בקרב היהודים.

לוח מס' 4: שיעור הנשירה מבתי הספר במגזר היהודי ובמגזר הערבי, 2005-2006 (באחוזים)

כיתות	ערבים	יהודים
ז-ח	3.3	2.5
ט-יא	11.1	5.6
יז-יא	7.4	4.4

מקור: מ' טביבאן-מזרחי, א' רובינשטיין (11 בפברואר 2004). מצב הילדים הערבים בישראל (חינוך, רווחה ובריאות). מסמך רקע מוגש לח"כ עסאם מח'ול. ירושלים: הכנסת. מרכז מחקר ומידע.

שיעור האנאלפאביתים בקרב התלמידים במערכת החינוך הערבית גבוה מאוד. שיעור הבנות הזכאיות לתעודת בגרות מלאה הוא 51.9 אחוזים ובקרב הבנים השיעור הוא 37.5 אחוזים. שיעור הבנות גבוה מזה שבקרב הבנים כי הבנים יוצאים מחוץ ליישוביהם בכדי לחפש עבודות מזדמנות ואילו הבנות ממשיכות ללמוד בגלל היעדר תעשייה מקומית ביישובים הערביים. לראשונה בהיסטוריה הפער בהשכלה בין נשים ערביות וגברים ערבים גדל לטובת הנשים, כפי שמציג לוח מס' 5. יש לציין כי גם מי שסיים כיתה י"ב לא יהיה בעל תעודת בגרות שתאפשר לו להתקבל ישירות למוסד להשכלה גבוהה ובכפרים מסוימים ניכרים פערים לעומת השיעור הארצי של הזכאים לבגרות.

היהודים הוא 42.6 אחוזים לעומת 14.9 אחוזים בקרב הערבים וכן הלאה. אשר לנשים, אזכיר רק את העובדה שבמשפחה הערבית לא תמיד שני ההורים מפרנסים ומספר הילדים גדול יותר פי שניים או פי שלושה מזה שבמשפחה היהודית. מטבע הדברים המשפחה הערבית זקוקה למשאבים רבים יותר למימון הצרכים הבסיסיים. הגברים הערבים נשחקים משום שהם לרב עובדים מגיל צעיר מאד עבודה פיזית והם חייבים לעבוד כדי לספק את הצרכים הבסיסיים הרבים והם נאלצים לכפות על ילדיהם להמשיך באותה הדרך. ההבדלים בין נשים לגברים הנוגעים לתעסוקה באים לידי ביטוי בלוח מס' 2 שלהלן, המציג את שיעור ההשתתפות בכוח העבודה האזרחי.

לוח מס' 2: השתתפות בכוח העבודה האזרחי לפי לאום ומגדר, 2005 (באחוזים)

גברים		נשים	
יהודים	ערבים ואחרים	יהודיות	ערביות ואחרות
83.6	79.3	80.3	32.8
סה"כ השתתפות בכוח העבודה: 82.7		סה"כ השתתפות בכוח העבודה: 70.7	

מקור: <http://www.adva.org/UserFiles/File/laborforcebygroupandgender2005.pdf>

חינוך חובה: חוק חינוך חובה בישראל חל על כלל האוכלוסייה. הנתונים בלוח מס' 3 מראים כי 15 אחוזים מקרב גילאי 14 באוכלוסייה הערבית אינם לומדים לאחר שסיימו כיתה ח', ו-25 אחוזים מכלל מסיימי כיתה י"א באוכלוסייה הערבית אינם ממשיכים ללמוד והם משוטטים או עובדים כמדיחי כלים או כעוזרים לפועלים המיומנים מהם. בנות אשר נושרות בשלב זה ממערכת החינוך עוסקות במשק בית או נישאות ומביאות מיד ילדים לעולם. כך פלח זה בונה מחדש את שכבת העניים חסרי השכלה.

לוח מס' 3: שיעור הלומדים על פי קבוצות גיל (באחוזים)

גיל	שיעור הלומדים	
	במגזר היהודי	במגזר הערבי
5	89.7	70.9
6-13	96.6	96.9
14-17	97.8	86.0
17	92.7	75.6

מקור: מ' טביבאן-מזרחי, א' רובינשטיין (11 בפברואר 2004). מצב הילדים הערבים בישראל (חינוך, רווחה ובריאות). מסמך רקע מוגש לח"כ עסאם מח'ול. ירושלים: הכנסת. מרכז מחקר ומידע.

2 להרחבה בנושא ראו: ח' אבו בקר, (2001). מדיניות הרווחה החברתית והחינוכית בקרב האוכלוסייה הערבית בישראל (ירושלים: מכון ון ליד).

לצד קשיי שפה וקשיים בהתאקלמות החברתית. סטודנטים מסוימים דיווחו על גזענות מצד מרצים ועל התיימרות של מרצים לדעת את ההיסטוריה של פלסטין טוב יותר מהם. התסכול הזה משתק את הסטודנטים ומשתק את יכולת החשיבה שלהם. יתר על כן, תלמידים שהצטיינו בלימודיהם התיכוניים מגיעים להישגים בינוניים בלבד בלימודיהם האקדמיים. אף שהם לומדים במוסדות להשכלה גבוהה, אי אפשר לכנותם "דור זקוף", מה גם שלאחר תום לימודיהם נוכחותם באוניברסיטאות מזערית.

שירות לאומי: בחברה הערבית מתחולל מאבק בנושא השירות הלאומי. יש הורים ערבים התומכים בהצטרפות בניהם ובנותיהם לשירות הלאומי בהנחה שהדבר יעניק להם את האפשרות להשתלב בחברה היהודית-ישראלית וכן הטבות כלכליות (בדומה למשוחרי צה"ל), אך הם נוטים להסתיר את עובדת התגייסותם לשירות בשל החשש מהביקורת החברתית.

להערכת, המפגש של הצעירים הערבים עם התרבות היהודית מתאים להגדרות של ברי (Berry)⁶. ברי נוקט את המונח acculturation לציון מיעוט מהגר הנפגש עם תרבות דומיננטית. אמנם הפלסטינים שבישראל אינם מהגרים, אך הם דומים לאוכלוסיית האבוריג'ינים באוסטרליה או לאומה הילידית בצפון אמריקה. מפגש עם תרבות שונה עשוי להיות אחת מארבע אפשרויות:

1. **השתלבות (Integration)** – הזדהות של מיעוט עם התרבות הדומיננטית של הרוב ושליטה מלאה בסימבולים שלה, ובו בזמן הזדהות מלאה עם המסורת האתנית;
 2. **ניתוק (Separation)** – הזדהות מעטה עם התרבות הדומיננטית ושליטה מלאה בסימבולים שלה, ובו בזמן הזדהות חזקה עם המסורת האתנית;
 3. **היטמעות (Assimilation)** – הזדהות רבה עם התרבות הדומיננטית ושליטה מלאה בסימבולים שלה, ובו בזמן היכרות מלאה של המסורת האתנית לצד הזדהות נמוכה אתה;
 4. **שוליות (Marginalization)** – היכרות מעטה של התרבות השלטת והשתלבות שטחית בה לצד היכרות מעטה של המסורת האתנית והזדהות נמוכה אתה.
- הדור הכפוף חי בשוליים משום שהמפגש עם התרבות השלטת טראומטי מבחינתו ואט אט הוא הולך ומתכנס אל תוך גטו תרבותי. התופעה ניכרת הן במקומות עבודה, הן בערים הגדולות והן במוסדות להשכלה גבוהה.

הצעירים הפלסטינים בישראל מושפעים מחמישה מעגלים שונים:

6 Berry, J.W. (1980), "Acculturation as varieties of adaptation." In: M. Padilla Amado (Editor), *Acculturation: Theory, Models and Some New Findings* (Westview Press, Inc., Boulder, CO) pp. 9-27; Berry, J. W. (1988). "Psychology of acculturation: Understanding individuals moving between cultures." In: J. W. Berry & R. C. Annis (Eds.), *Ethnic Psychology: Research and Practice with Immigrants, Refugees, Native Peoples, Ethnic Groups and Sojourners* (Lisse, the Netherlands: Swets & Zeitlinger), pp. 1-40.

לוח מס' 5: שיעור הזכאים לתעודת בגרות, 2005 (באחוזים)

ממוצע ארצי	44.9
יהודים	50.1
ערבים	32.2
בדואים כנגב	26.6
דרוזים	37.7
בנים	37.5
בנות	51.1

המקור: <http://www.adva.org/UserFiles/File/graduating2005.pdf>

נתונים נוספים

נישואין בגיל צעיר: 0.3 אחוזים מקרב הגברים בקבוצת הגיל 15-19 נשואים ושיעור הבנות הנשואות בקבוצה זו הוא 8.3 אחוזים. בקבוצת הגיל 20-24 יותר ממחצית הנשים נשואות ו-17 אחוזים מקרב הגברים נשואים³.

פער בהכנסות: הפער בין יהודים לערבים ברמה הארצית בתחום זה גדול מאוד. ממוצע ההכנסה הגבוהה ביותר בקרב היהודים הוא 20,000 שקל בקירוב לעומת הכנסה של 2,000 שקל בקרב הנשים הערביות ו-2,200 שקל בקרב הגברים הערבים⁴.

שימוש בסמים: שיעור הצעירים הערבים המוסלמים והדרוזים המשתמשים בסמים גבוה הרבה יותר משיעורם באוכלוסייה⁵.

השכלה גבוהה: צעירים ערבים, גם מי שמתקבלים לאוניברסיטאות, אינם נרשמים לחוגים שבהם רצו. למשל, צעירים שהשיגו ציון ממוצע של מאה ומעלה בבתי הספר אינם מתקבלים בשל אי ידיעה מספקת של השפה העברית או האנגלית, בשל ציון נמוך במבחן הפסיכומטרי ומשום שהרמה של היהודים המתקבלים לאותו חוג גבוהה הרבה יותר מרמתם. מאחר שהם נרשמים לחוגים שלא על פי בחירתם, הם חווים ניכור ותסכול במשך כל תקופת הלימודים

3 מקור: ע' חידר, (עורך) (2005). ספר החברה הערבית בישראל: אוכלוסייה, חברה, כלכלה (ירושלים: מכון ון ליר, הקיבוץ המאוחד), עמ' 40.

4 מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך הביטוח הלאומי, ממוצעי שכר והכנסה לפי יישוב ולפי משתנים כלכליים שונים 2000-2001, ז'ק בנדלק, סקר מס' 189, אוקטובר 2003. להרחבה בנושא ניתן למצוא נתונים נוספים ומעודכנים באתר <http://www.adva.org>

5 ראו לוח מס' 6 אצל: ר' בריהמבורגר, השימוש בחומרים פסיכואקטיביים בקרב נוער "מנותק" במגזר היהודי, ערבי ודרוזי בתחילת שנות ה-2000. פורסם בשנת 2007, ע' 7. ראה: [noar.education.gov.il/main/](http://noar.education.gov.il/main/upload/nituk/nituk141.doc)

- א. התרבות הישראלית, במיוחד תרבות הצעירים הישראלית: ככל שהקרבה לערים יהודיות גדולה יותר כך הם נחשפים יותר לתרבות הישראלית ומושפעים ממנה. יתר על כן, ככל שהוריהם משכילים יותר ועובדים בחברה הישראלית כך הם מושפעים יותר;
 - ב. התרבות הפלסטינית: ככל שהצעירים קשורים לתושבי הרשות הפלסטינית (קשרי משפחה למשל או מעורבות בפעילות בעלת אופי לאומי) או לגולים פלסטינים כך רבה החשיפה לתרבות זו;
 - ג. העולם הערבי בכלל: אמצעי התקשורת הערבים מגוונים מאוד (פועלות כיום 400 תחנות לוויין ערביות בקירוב) והם מצויים בכל בית; אין צורך לצאת למדינות ערב כדי להכיר את העולם הערבי – די לשלטט בין התחנות;
 - ד. תרבות הנוער הכלל-עולמית: החשיפה לתרבות זו נעשית באמצעות הטלוויזיה ובאמצעות רשת האינטרנט;
 - ה. התרבות האסלאמית הכלל-עולמית.
- בכל יישוב ערבי ניכרת השפעתם של כל המעגלים הללו במידה זו או אחרת. במשפחות מסוימות גוברת ההשפעה של התרבות הישראלית – למשל אוהדים קבוצת כדורגל מסוימת או מדברים עברית, ובמשפחות אחרות גוברת ההשפעה האסלאמית הבאה לידי ביטוי בשמירה אדוקה על המסורת. לעתים שתי התרבויות נאבקות זו בזו או מתקיימות זו ליד זו בשלום, בחמולה אחת או במשפחה אחת. מתבגרים בעולם הערבי מנסים לאמץ את כלל התרבויות משום שהם רוצים לשרוד בריבוי תרבויות והדבר מוסיף למועקת הזהות שלהם.
- המדינה חייבת להכיר באוכלוסייה הפלסטינית כאוכלוסייה נצרכת ולהתאים את השירותים המוענקים לה לצרכים אלה. החברה הפלסטינית סובלת מבעיות חברתיות רבות: עוני, אבטלה, אלימות בתוך המשפחה, עקירה, מחסור בדיוור, שוטטות של נוער מנותק, אנאלפאביות, נישואי מתבגרים ומתבגרות, התמכרות לסמים ועוד. מאז קום המדינה לא הוצעה אף לא תוכנית מערכתית אחת במטרה להגיע לפתרון הבעיות הקריטיות הנ"ל.